

# Vilniuses meenutati konverentsiga 70 aasta möödumist NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja algusest

Tänavu juunis möödus 70 aastat sõja puhkemisest NSV Liidu ja Saksamaa vahel, mis tähistas uut etappi käimasolevas ilmasõjas. Senistest *de facto* liitlastest olid saanud vaenupooled ning algas omavaheline heitlus ülemvõimu pärast Euroopas. Nende lahingute tallermaaks muutusid kõik Balti riigid, neist esimesena rullus sõjategevus üle piirijoonel asunud Leedu.

29. ja 30. juunil 2011 toimus Vilniuses rahvusvaheline konverents „Balti riigid 1941. aastal NSV Liidu – Saksamaa vahelise sõja puhkemisel”, millega tähistati 70 aasta möödumist sõjasündmuste algusest. Konverentsi korraldas Leedu Genotsiidi ja Vastupanu Uurimise Keskus koostöös Leedu Vabariigi Seimiga, kes võrustajana andis konverentsi osaliste kasutusse Seimi istungisaali. Sellisena oli üritus loogiliseks jätkuks samade koostööpartnerite möödunud aasta 16. juunil toimunud konverentsile „Aasta 1940 Balti riikides: raudeesriie langeb” (vt. tutvustust Tuna 2010, nr. 4). Käesoleval aastal oli esinejate ring laiem: lisaks Leedu, Läti ja Eesti uurijatele olid konverentsi töösse kaasatud Venemaa, Valgevene, Ukraina, Saksamaa, Rootsi, USA ning Iisraeli esindajad. Planeeritud Iisraeli külaline jäi viimasel hetkel kahjuks konverentsile saabumata. Vaatamata esindatud riikide arvukusele olid käsitletud teemad pigem Leedu-kesksed, sest mitme väliseseineja puhul oli tegu kas välis-leedulastega või Leedu ajaloolase spetsialiseerunud uurijatega.

Konverentsi avasid tervitussõnavõttudega Seimi spiker Irena Degutienė ning legendaarne omaaegne Leedu Ülemnõukogu esimees ja üleminekuaja Seimi spiker, tänane Europarlamendi liige Vytautas Landsbergis.

Päeva esimese poole ettekanded olid eranditult pühendatud Leedus toimunule. Esimesena sai sõna Leedu Genotsiidi ja Vastupanu Uurimise Keskuse peadirektor Birutė Teresė Burauskaitė ettekandega „Taganemise kättemaks. Nõukogude sõjakuriteod Leedus 1941. aasta juuni lõpus”, mis andis tonaalsuse ka järgnevatel esinemistele. Seda rida jätkas ettekandega „Nõukogude genotsiidi algus: 1939–1941” inimõiguste temaatikaga palju tegeleunud arstist Seimi liige professor Arimantas Dumčius, kelle endagi lapsepõlv möödus Siberis asumisel olles. Järgmine ettekanne oli suurepäraselt Leedu ajaloo spetsialistilt dr. Joachim Tauberilt, kes töötab Saksamaal Lüneburgis Kirde-Euroopa sakslaste kultuuri ja ajaloo instituudi di-

rektorina (Das Nordost-Institut/Institut für Kultur und Geschichte der Deutschen in Nordosteuropa). Dr. Tauber lähenes teemale teistsuguse nurga alt, kuid keskendus samuti Leedule, vaadeldes sündmusi läbi *Wehrmacht*’i ajalehtede. Ettekande teema oli sõnastatud: „..... Leedu elanikud olid meie vastu väga sõbralikud.” Raportid *Wehrmacht*’i edasimarsist Saksa sõjaväe ajalehtedes”.

Uus ettekanne viis kuulajad suisa kronoloogiliselt edasi Leedu sündmuste juurde 1941. aasta suvel. Leedu Genotsiidi ja Vastupanu Uurimise Keskuse peaspetsialist ja programmi-koordinaator Alfredas Rukšėnas esines ettekandega „1941. aasta juuni-üleštõus Leedus”. Loogilise jätkuna sellele järgnes USA Lõuna-Carolina ülikooli leedulasest emeriitprofessori Kęstutis Ignas Skrupskelise ettekande „Millisena nägi Leedu ajutine valitsus leedulaste poliitilisi võimalusi”. Professor Skrupskelis küll ise kohal ei viibinud ning tema ettekande loeti ette.

Pärastlõunane paneel oli täidetud väliskülaste ettekannetega. Selle avas Venemaa Sankt Peterburgi Herzeni-nimelise Riikliku Pedagoogilise Ülikooli professor Julia Kantor, kes on viimasel ajal korduvalt ka Eesti ajaloo teemadel sõna võtnud (näiteks Erna grupist), ettekandega „Natsi-propaganda 1941. aastal Balti vabariikides: vormid, meetodid ja tendentsid”. Ühena vähestest ettekannetest hõlmas see ettekande laiemat territooriumi – kõiki Balti riike –, toetudes näidete osas suuremalt jaolt Eestit puudutavatele materjalidele. Ettekande juures torkas silma, et peamiselt oli tuginetud Saksa keskastutuste materjalidele selle kohta, mis oli plaanis ning kuidas propaganda pidanuks toimima, kuid tekitas küsitavusi, kas see selliselt ka tegelikult toimus. Järgmine esineja laiendas vaadeldavate teemade geograafilisi piire. Valgevene Riikliku Põllumajandustehnika Ülikooli filosoofia ja ajaloo kateedri juhataja dotsent Jevgeni Greben Minskist andis ülevaata laiemale teemal – „Valgevene 1941. aastal: okupatsioon, kollaboratsioon ja vastupanu”. Ettekandest oli ilmne, et tolle perioodi ajalugu ei saa mustvalgena käsitleda mitte ainult Balti riikides – ka nn. vanadel Nõukogude Liidu aladel ilmnisid väga erinevad reaktsioonid. Valgevene, ja muidugi ka Ukraina, puhul mängisid olulist rolli nende vabariikidega 1939. aastal liidetud Poola alad. Järgnes pilguheit Lätis toimunule. Läti okupatsioonimu-

seumi teadur Ritvars Jansons rääkis teemal „Väidetavate ja tegelike Saksa spioonide tegevus Lätis juunis-juulis 1941”. Siin võis ära tunda ilmselgeid paralleele ka Eestis toimunu ja toimuva: senini kohtab (peamiselt Vene) kirjanduses väiteid, et rahvuslikud vastupanugrupid Balti riikides olid organiseeritud Saksa luure poolt ning Nõukogude võimude korraldatud küüditamised 1941. aasta juunis olid suunatud sellesama nn. viienda kolonni ehk Saksa spioonide vastu. Paanilises hirmus oletatavate Saksa spioonide ees hukkas Punaarmee sõja algfaasis nii Lätis kui ka Eestis rahulikke elanikke absurdsete süüdistuste alusel.

Seejärel rääkis siinkirjutaja teemal „Administratiivvõimu kujunemine 1941. aastal Saksa okupatsiooni alguses”, keskendudes eelkõige kohalikule Eesti administratsioonile. Selles protsessis eristuvad selgelt kolm faktorit: esmalt Nõukogude terrorist pääsenud poliitikud, kelle eesmärk oli võimaluse korral Eesti riikliku iseseisvuse taastamine õigusliku järjepidevuse alusel; teiseks, Eesti Vabariigi aegsete kohaliku tasandi omavalitsustegelaste (valla-, maa- ja linnavalitsuste) tegevus esmase administratiivse korra taastamisel sõja olukorras; kolmandaks, Saksa okupatsioonivõimude kavandatava Eesti administratsiooni tegevus Hjälmar Mäe juhtimisel.

Järgmiseks oli kavas Iisraeli Yad Vashemi holokausti memoriaali esindaja dr. Aaron Shneyeri ettekanne „Kollaborant: reetur, patrioot või mõrtsukas? Kollaboratsiooni peegeldused”. Kahjuks oli planeeritud esineja pisut segastel asjaoludel oma ettekandest loobunud. Korraldajate kiire töö tulemusena olid selle asemel konverentsile saabunud Ukraina esindajad. Ukraina Teaduste Akadeemia vanemteadur Jevgeni Dikiy (koostöös Oksana Chopovskayaga) esines ettekandega teemal „Rahvuslik vastupanu ja kollaboratsioon Ukrainas 1941–1945”, tuues kuulajate ette elava pildi vastuolulisest ajajärgust Ukrainas, mille järelmid on aktuaalsed veel tänaselgi päeval ning tihti segatud poliitikaga. Esimese päeva lõpetas Ukraina Juudi Foorumi direktress Julia Goldenbergi ettekanne „Õiglased maailma rahvaste seas Balti riikide ja Ukraina rahvaste hulgas”. Siin on mõeldud Iisraeli holokausti muuseumi Yad Vashemi poolt antavat aunimetust isikutele, kes varjasid Saksa okupatsiooni tingimustes juudi rahvusest isikuid.

Konverentsi esimene päev lõppes korraldajate ning konverentsil esinevate külaliste vahetu ja viljaka mõttevahetusega väikesel väljasõidul Vilniusest.

Konverentsi teine päev oli täies mahus täidetud Leedu teemadega, kuid pälvis sellele vaatamata suurt huvi ka külalistele, pakkudes erilimelisi ettekandeid. Päev algas Leedu Genotsiidi

ja Vastupanu Uurimise Keskuse peaspetsialisti ja programmi koordinaatori Bronius Makauskase ettekandega kaua aega Leedu ja Poola vaheliseks vaidlusobjektiks olnud Suvalki regiooni kohta. Ettekanne „*Suwalki* piirkonna leedulaste deporteerimine 1941. aastal ning nende saatust” rääkis 1939. aastal Saksamaa võimu alla läinud piirkonnas toimunud repressioonidest Leedu elanikkonna vastu. Seejärel sai sõna USA Millersville'i ülikooli välisleedulasest emeriitprofessor Saulius Sužiedėlis, kes esines analüüsiva ettekandega „Leedu juutide 1941. aasta genotsiidi ajaloo ja mälu keerdkäigud uute uurimuste, vanade stereotüüpide ja avaliku arutelu valguses”. Ennelõunase sessiooni lõpetas Vilniuse Ülikooli doktorandi Antanas Leparskase ettekanne „Leedu ajakirjandus Saksa okupatsiooni esimestel kuudel”.

Konverentsi viimase sessiooni ettekanded olid pisut üldisemat laadi. Leedu Ajaloo Instituudi vanemteadur dr. Algimantas Kasparavičius esines irriteeriva ettekandega „Leedu riikluse taastamine rahvusvahelises sfääris 1941–1945. Leedu poliitilised prognoosid ja diplomaatilised spekulatsioonid”. Sellega seonduva, kuid neutraalses toonis ettekandega esines hea Leedu ajaloo tuntja, Rootsi ajakirjanik ja dokumentalist Jonas Öhman, rääkides teemal „Rootsi valitsuse seisukohad Balti riikide riikluse osas 1940–1941”. Konverentsi lõpetas Leedu Natsismi ja Kommunismi Kuritegude Hindamise Rahvusvahelise Komisjoni sekretariaadi tegevdirektor Ronaldas Račinskas üldise ettekandega „Natsi- ja Nõukogude kuriteod: väljakutsed mõistmiseks ja hindamiseks”.

Konverentsi ettekanded olid suuremas osas küll Leedu-kesksed, kuid välisesinejate osalus lisas sellele avarama mõõtme. Eriilmelised ettekanded Leedu sündmustest olid kõrvaltvaatajale huvitavad jälgida. Terava huviga lahati Leedu poliitikute ning 1941. aasta suve ajutise valitsuse tegevust tolle aja sündmuste kontekstis. Kohati muutusid hinnangud toonastele sündmustele ning isikute tegevusele üksteisele risti vastukäivateks ning diskussioon tuliseks, ning ei pääsetud ka poliitilistest hinnangutest.

Arvestades ürituse formaati, oleks kohati oodanud moderaatorite aktiivsemat sekkumist, et saalist lähtunud repliigid ei oleks muutunud kontekstiväliseks kaasettekanneks. Sellegipoolest avarus siinkirjutaja silmaring oluliselt ning ärgitas huvi Leedu ajaloo vastu. Naaberrahvaste ajalugu tunneme kahjuks liiga halvasti. Hea traditsioon oleks, kui meie ajakirjad hakkaksid süstemaatiliselt avaldama ka naaberriikide ajaloolaste töid.

Meelis Maripuu